

Elektron tijoratni rivojlantirishda biznes jarayonlarni boshqarishning O'zbekistondagi holati

Raximova Sevara Gayratovna

Tatu

Raqamli texnologiyalar konvergensiya kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistonda elektron tijoratni rivojlantirishda biznes jarayonlarni boshqarishning holati va istiqbollari tahlil qiladi. Tadqiqotda sohaning texnologik infratuzilmasi, qonunchilik bazasi va mahalliy kompaniyalar faoliyati o'rganildi. Tahliliy jadvallar orqali O'zbekistonda mavjud muammolar va ularning echimlari aniqlanadi. Xulosalar elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha strategik qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, biznes jarayonlarni boshqarish, raqamli iqtisodiyot, to'lov tizimlari, infratuzilma, innovatsiyalar, aqobatbardoshlik.

Kirish

O'zbekiston iqtisodiy tizimida raqamli texnologiyalar va elektron tijoratning rivojlanishi so'nggi yillarda dolzarb masalaga aylangan. Elektron tijorat nafaqat iqtisodiy faoliyatning yangi imkoniyatlarini ochib beradi, balki kichik va o'rta biznes subyektlari uchun global bozorga chiqish imkoniyatini ham yaratadi. Hozirgi kunda iste'molchilar talabining o'sishi, raqamli platformalarning kengayishi va hukumat tomonidan elektron tijoratni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan islohotlar bu sohaga yanada kuchli turtki bermoqda. Shu bilan birga, bu jarayonlarda biznes jarayonlarni boshqarishning samaradorligini oshirish dolzarb muammo hisoblanadi. Ushbu maqola O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanish holatini chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga bag'ishlangan.

Bugungi kunda O'zbekistonda internet tarmoqlarining rivojlanishi bilan bir qatorda elektron tijorat tadbirkorlar va xaridorlar uchun qulay savdo maydoni sifatida shakllanmoqda. Oxirgi ma'lumotlarga ko'ra, 35 milliondan ortiq aholiga ega mamlakatda internet foydalanuvchilari soni 27,2 milliondan oshgan, ulardan 25,3 millioni mobil internetdan foydalanadi. Hozirda 95 foiz aholi maskanlari mobil internet bilan qamrab olingan, 54 foiz uy xo'jaliklari esa yuqori tezlikdagi internetga

ega. Bunday o'zgarishlar elektron tijorat sohasining kengayishi uchun zarur asosni yaratmoqda [1].

Elektron tijorat zamonaviy iqtisodiyotning muhim sohasi bo'lib, uning qonunchilikdagi ta'rifi O'zbekiston Respublikasining "Elektron tijorat to'g'risida"gi qonunida bayon etilgan. Unda axborot tizimlaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan tovarlarni sotish, ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatishga doir tadbirkorlik faoliyati elektron tijorat deb ataladi. Bu jarayon vaqt va resurslarni tejash, mahsulot va xizmatlarni tezkorlik bilan yetkazib berish imkoniyatini yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

elektron tijorat bo'yicha mavjud statistik ma'lumotlar tahlil qilindi;

O'zbekiston va rivojlangan davlatlarning elektron tijoratni boshqarish bo'yicha tajribalari qiyosiy tahlil qilindi;

Elektron tijorat sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislardan so'rovnomalar olindi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi

Michael E. Porter raqobatbardoshlik va raqamli iqtisodiyotda innovatsiyalarni joriy qilish bo'yicha tadqiqotlari elektron tijoratning global rivojlanishiga katta hissa qo'shdi[2]. Philip Kotler marketingning zamonaviy konsepsiyalari, jumladan, elektron tijoratda mijozlarni jalb qilish strategiyalari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan [3].

Andrew McAfee esa aqamli biznes jarayonlari va texnologiyalarni joriy etish bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib borgan[4].

Jeffrey F. Rayport va Bernard J. Jaworski tomonidan elektron tijorat va raqamli platformalarning rivojlanishiga oid tadqiqotlar qilingan[5].

Erik Brynjolfsson elektron tijoratning iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar olib borgan[6].

Mahalliy olimlar orasida R. Bekmurodov O'zbekistonning elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha milliy strategiyasini ishlab chiqishda ishtirok etgan[7]. Sh.

Normatov O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat infratuzilmasi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan[8].

Mazkur olimlarning ishlari elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslar yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ammo O'zbekistonda elektron tijoratda biznes jarayonlarni boshqarishning amaliy jihatlari hali yetarlicha o'rganilmagan.

Tahlil va natijalar

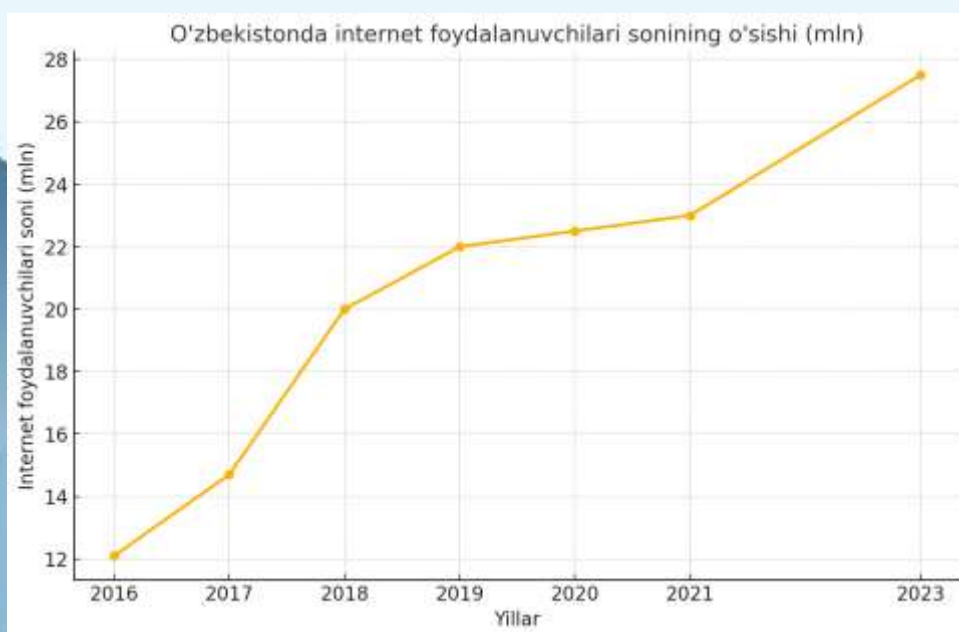
O'zbekistonning elektron tijorat sohasidagi rivojlanish jarayonlari quyidagi asosiy jihatlar bilan ajralib turadi:

elektron tijoratning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan texnologik infratuzilma hali ham to'liq shakllanmagan. Internetga ulanish tezligi va hududiy qamrov darajasi past bo'lib, bu iste'molchilar va tadbirkorlar uchun muammolar tug'diradi;

elektron tijoratni tartibga soluvchi qonun va me'yoriy hujjatlar mavjud bo'lsa-da, ular zamonaviy talablarga to'liq mos kelmaydi. Masalan, xalqaro to'lov tizimlari bilan integratsiya darajasi cheklangan;

kichik va o'rta biznes subyektlari elektron tijorat platformalaridan foydalanishga tayyor emasligi kuzatilmoqda. Bu, asosan, raqamli savodxonlikning pastligi va moliyaviy cheklovlar bilan izohlanadi;

O'zbekiston bozorida faqat bir nechta onlayn to'lov tizimlari faoliyat yuritmoqda. Xalqaro to'lov tizimlari bilan integratsiyaning pastligi mahalliy tadbirkorlar uchun cheklov bo'lib qolmoqda.

1-rasm. 2016-2023 yillarda O'zbekistonda internetdan foydalanuvchilar soni[9]

Internet foydalanuvchilar sonining ortishi elektron tijoratning hajmiga bevosita ta'sir qilmoqda. Mahalliy kompaniyalar ulushining o'sishi esa ichki bozorda raqobat kuchayayotganini ko'rsatadi.

1-jadval

*O'zbekistonda elektron tijoratning asosiy ko'rsatkichlari**

Ko'rsatkich	2020 yil	2023 yil
Internet foydalanuvchilar soni	18 mln	27,2 mln
Mahalliy kompaniyalar ulushi	65%	72%
Xalqaro elektron tijorat ulushi	35%	28%

**internet ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi*

O'zbekiston internet tezligi va onlayn to'lov tizimlari soni bo'yicha rivojlangan davlatlardan orqada qolmoqda. Bu holat tadbirkorlar uchun cheklovlarni keltirib chiqarmoqda va xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni pasaytirmoqda.

Jumladan, Raqamli tafovut aholiga resurs va imkoniyatlardan teng foydalanish imkonini bermayapti. Internetga ulangan uy xo'jaliklari foizi (viloyatlar bo'yicha):

Toshkent — 94,9 foiz;

Toshkent viloyati, Jizzax va Sirdaryo viloyatlari — 87,5 foiz;

Qoraqalpog'iston, Xorazm — 83,5 foiz;

Andijon, Farg'ona va Namangan viloyatlari — 81 foiz;

Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari — 77,8 foiz;

Buxoro, Navoiy va Samarqand viloyatlari — 75,8 foiz.

□ *Mamlakatda mobil internet orqali o'rtacha yuklab olish tezligi 26,97 Mbit/s, yuklash tezligi esa 11,25 Mbit/s ni tashkil qilgan. Simli internet tezligi esa o'rtacha 59,07 Mbit/s ni tashkil etgan va bu borada reytingda bir pog'ona yuqorilab, 89-o'rinni egallagan.*

Simsiz internet orqali yuklab olish tezligi 30,34 Mbit/sekundni, yuklash tezligi esa 12,09 Mbit/sekundni tashkil etgan. Bundan tashqari, mamlakat statsionar internet tezligi bo'yicha 159ta mamlakat ichida 90-o'rindan 83-o'ringa chiqib oldi. O'rtacha yuklab olish tezligi 65,42 Mbit/s, yuklash tezligi esa 62,17 Mbit/s bo'ldi. Internet

tarmog'iga ulangan korxona va tashkilotlarning ulushi ortib bormoqda. 2021-yilda internetdan foydalanuvchilar soni 23 million kishidan oshdi.

O'zbekistonda elektron tijorat bozorining transformatsiyasi keng tus olmoqda. 2022-yil yakunlari bo'yicha, mamlakatda internetdan faol foydalanuvchilar 9,6 mln bo'lgan holda bozor hajmi \$1048,9 ni tashkil qildi, bunda o'rtacha chek \$2,36 ga teng bo'ldi.

O'zbekiston "e-commerce" bozori ajoyib o'sish sur'atlarini namoyon etadi va bozor hajmi 2023-yildayoq \$1567 mln ga yetdi. Yaqin besh yilga o'rtacha yillik o'sish sur'atlari 13,93 foiz deb baholanmoqda, buning natijasida 2027-yilga kelib bozorining prognoz qilinayotgan hajmi \$2640 mln, foydalanuvchilar soni taqriban 15,9 mln kishiga yetadi, bunda foydalanuvchilar kirib borishi 2023-yildagi 38,0% dan 2027-yilga borib 42,9% ga o'sadi, bir foydalanuvchidan o'rtacha chek esa, qariyb \$117,2 ni tashkil qiladi[10].

Va nihoyat, elektron tijorat rivojlanishi respublika hukumati tomonidan izchil qo'llab-quvvatlab kelinmoqda. Xususan, 2022-yil 31-dekabrda kuchga kirgan "Elektron tijorat to'g'risida"gi qonunning yangi talqini elektron tijorat, uning subyektlari va raqamli mahsulotlar hamda xizmatlarning turli toifalariga aniq ta'rif beradi. Hujjat oldi-sotdining masofaviy xarakterini, "e-commerce" bozorining barcha ishtirokchilarining huquqlari va majburiyatlarini qat'iy belgilaydi, bu mazkur soha rivojlanishining shaffof va barqaror xarakterini ta'minlaydi.

To'lovga qobil aholi tomonidan onlayn xaridlarga ishonch va talab o'sib borishi fonida onlayn-ishtirokchilar o'z maydonlarini rivojlantirmoqdalar. Raqobat o'smoqda, u bilan birga tobora talabchan va ziyrak bo'lib borayotgan mijoz sadoqati uchun kurash faol avj olmoqda. Bu, ayniqsa, tovarlarni yetkazib berish tezligiga tegishli: chunonchi, oziq-ovqat chakana bozorida va umumiy ovqatlanishda soat va daqiqalarning qadri oshib bormoqda.

"Uzum", "Wildberries", "Ozon" kabi yirik elektron tijorat platformalarining paydo bo'lishi sohaning o'sishiga turtki bermoqda. Ekspertlar taxminiga ko'ra, keyingi 5 yilda elektron tijorat tarmog'ining yillik o'sish sur'ati o'rtacha 40 foizni tashkil etadi va 2027-yilga borib foydalanuvchilar soni 16 million kishiga yetadi

Shu tariqa elektron tijorat segmentining jo'shqin rivojlanishi yaqinroqdagi ombordan yakuniy xaridorgacha bo'lgan barcha "oxirgi mil" yetkazmalar logistik amaliyotlari uchun chaqiriqqa aylanmoqda, bunda eng muhim raqobat afzalliklari tezlik va sifat bo'lmoqda.

O'zbekiston va rivojlangan davlatlarning elektron tijoratni boshqarish bo'yicha tajribalari qiyosiy tahlili quyidagi asosiy jihatlar bo'yicha amalga oshirildi:

rivojlangan davlatlarda internet qamrovi va tezligi yuqori darajada bo'lib, O'zbekiston bilan taqqoslaganda, bu sohadagi infratuzilma hali to'liq shakllanmagan. Masalan, AQSh va Yevropa davlatlarida o'rtacha internet tezligi 100 Mbps dan yuqori bo'lsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 25 Mbps ni tashkil qiladi;

rivojlangan davlatlar elektron tijoratni qo'llab-quvvatlovchi keng qamrovli qonunchilik bazasiga ega bo'lib, xalqaro standartlar va huquqiy talablar bilan uyg'unlashgan. O'zbekistonda esa bu boradagi qonunchilik zamonaviy talablarga to'liq javob bermaydi va xalqaro to'lov tizimlari bilan integratsiya cheklangan;

rivojlangan davlatlarda to'lov tizimlari ko'p qirrali va mijozlar uchun qulay bo'lib, PayPal, Stripe, Apple Pay kabi xizmatlar keng qo'llaniladi. O'zbekistonda esa onlayn to'lov tizimlari cheklangan va faqat bir nechta mahalliy xizmatlar mavjud;

rivojlangan davlatlarda elektron tijorat platformalarida sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va blokcheyn kabi zamonaviy texnologiyalar faol joriy qilinmoqda. O'zbekistonda bunday texnologiyalar joriy etish bosqichida bo'lib, ularning qo'llanilishi cheklangan;

rivojlangan davlatlarda aholining raqamli savodxonlik darajasi yuqori bo'lib, bu elektron tijoratning jadal rivojlanishini ta'minlaydi. O'zbekistonda esa raqamli savodxonlik darajasi past bo'lib, bu sohani kengaytirishda muhim cheklov bo'lmoqda.

Xulosalar

O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanishi uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

internet tezligini oshirish va uning qamrovini kengaytirish zarur. Bu elektron tijoratni rivojlantirish uchun asosiy omillardan biridir;

elektron tijoratni qo'llab-quvvatlovchi qonunlarni qabul qilish va xalqaro standartlarga moslashtirish. Shu jumladan, xalqaro to'lov tizimlariga integratsiyani kuchaytirish lozim;

elektron tijorat sohasi bo'yicha mutaxassislar tayyorlashni kuchaytirish va raqamli savodxonlikni oshirish choralari ko'rilishi lozim;

xalqaro elektron tijorat platformalari bilan integratsiyani kuchaytirish orqali mahalliy tadbirkorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratish mumkin;

mahalliy kompaniyalar uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va ularni qo'llab-quvvatlash orqali raqobatbardoshlikni oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://yuz.uz/uz/news/ozbekiston-elektron-tijoratni-rivojlantirishga-tayyormi>
2. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press.
3. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing Management (15th Edition). Pearson Education.
4. McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2017). Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. W. W. Norton & Company.
5. Rayport, J. F., & Jaworski, B. J. (2001). Introduction to E-Commerce. McGraw-Hill Education.
6. Brynjolfsson, E., & Kahin, B. (2000). Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research. MIT Press.
7. Bekturodov, R. (2021). O'zbekistonning raqamli iqtisodiyot rivoji. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti.
8. Normatov, Sh. (2020). Raqamli infratuzilmani rivojlantirishning iqtisodiy ta'siri. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti nashrlari.
9. <https://www.spot.uz/oz/2024/07/16/internet-speed/>
10. <https://daryo.uz/2023/06/06/elektron-tijorat-logistikaning-avtomatlashtirish-drayveri>